

nem elégítene ki ez a felfogás (honnan tudjuk, hogy a kutya élményei is hasonlítanak a mienkéhez?). A tudós azonban talán azt válaszolná erre, hogy itt húzódnak a természettudomány határai. Ugyanilyen határozott Csányi válasza arra a kérdésre is, van-e emberi természet. Az evolúciós biológián belül a genetika és az etológia számos érvét vonultatja fel azért, hogy a teljesen konstrukcionista társadalomtudományi felfogásokkal szemben leszögezze, igenis van emberi természet. Csakhogy, s ez Csányi Vilmos tudományos nyitottságának metaforikus kifejeződésékként is megfogalmazható, ez a természet nyitott. A mai, rendkívül komplex kultúrában is érvényesülnek az ember – ha tetszik: *konzervatív*– szociális vonásai: mindig lesznek csoportok s azon belül dominanciaviszonyok, de ezt kiegészíti egy állandó, újító mozzanat: „a kommunikációs kényszer” révén „minden, ami reprezentációra alkalmas” folytonosan konstruálódik, újabb ideákat hozva létre (89. o.). Lehet Csányival vitázni a csoporthierarchiák jelentőségéről. Magam többször szemérem vettem, hogy az individuációt kissé rossz szemmel nézi, s az emberi kultúrában a prométheuszi-fausti mozzanatot kissé elhanyagolja. Az esszékötetből azonban világosan kiderül, mi az igazán fontos mondanivalója a társadalom és tudósa számára.

A biológiának van mondandója a kultúra kutatói számára, éppen az emberi természet tételezésével. Csakhogy ez éppen az emberi nyitott rendszerek révén igen flexibilis mondandó. Arra a Csányi felvetette kérdésre,

hogy „Létezik-e a társadalmi szerveződésnek optimális formája biológiai tulajdonságaink alapján?” óvatosan „nem” választ sugall. „Az ember csoportképző biológiai tulajdonságai, rendszerszervező képességei miatt sokféle, radikálisan különböző társadalmi struktúra alakulhat ki” (156. o.).

A sokféleség elismerése teremti meg azt a lehetőséget, hogy a biológus egyáltalán értelmes dialógust folytasson a társadalomtudományokkal. Csányi számára ez persze nem langyos csevely. A nyitott rendszer, és ezzel az ember definíciójához tartozó sokféleség elismerése mellett visszatérően felveszi az aggódo tudós szerepét is. Az attitűd azonban, ha összevetjük az aggodalmaskodó Lorenzével, mint releváns előzménnyel, mára mérlegelőbbé vált. Csányi a kötet sok esszéjében foglalkozik azzal, hogy milyen aggodalmakra ad okot a társas minták és a szociális kapcsolatok háttérbe szorulása, az „egyszemélyes csoport” mintázat terjedése. Inkább úgy kezeli azonban ezeket a folyamatokat, mint az emberi természet határait feszegető kísérleteket, s nem mint valami szükségszerűen apokaliptikus folyamatot.

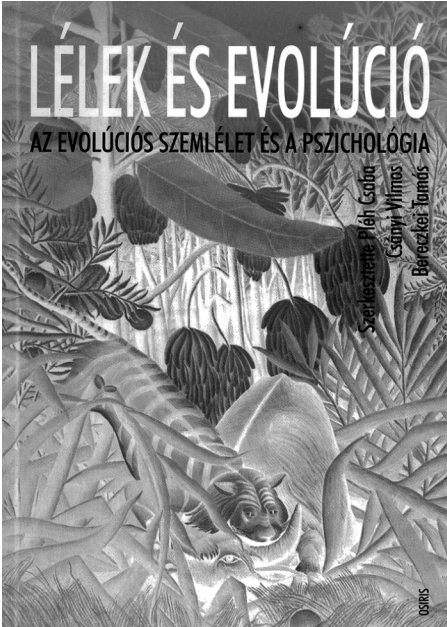
A szerző két irányban merész tehát. Természettudósként mer írni az ember egészéről, s ugyanakkor merész, mert kerüli a tudóstól elvárt mindentudó hozzáállást. S persze ami kell mindehhez: jól ír. Az esszékkel olyan könyvet kap az olvasó, mely ideális adagokban tagolja a sokszor igen provokatív mondanivalót. (*Typotex, Budapest, 2000. 254 o.*)

Pléh Csaba

*Pléh Csaba, Csányi Vilmos,
Bereczkei Tamás:
Lélek és evolúció*

A pszichológiában és a megismerés-tudományban egyre gyakrabban találkozhatunk Darwin nevével és gondolataival. Legújabbban az evolúciós pszichológiaként ismert

irányzat tűzte zászlajára nézeteit. Ha nem is beszélhetünk evolúciós fordulatról a pszichológiában – lévén, hogy ez a fajta gondolkodás régtől fogva jelen van – ma mégis egyre erősödni és terjedni látszik e szemlélet. Időszerűvé vált tehát, hogy magyarul is megjelenjen olyan átfogó kötet, amely nem csak az egyes evolúciós irányzatok zászlósbontó írásainak fordításait (Tooby és Cosmides,

Buss és Campbell cikkeit) tartalmazza, hanem az ezek iránt érdeklődő magyar kutatók véleményét, nézeteit és eredményeit is közreadja. Jóllehet szemléletük hasonló, e munkák közel sem egyformán értelmezik és használják fel a darwini nézeteket. A gyűjteményes kötet legnagyobb érdeme éppen az, hogy igen tág ablakot nyit az evolúciós gondolkodásra.

Pléh Csaba kötetindító cikkében a tőle megszokott történelmi érzékenységgel vezet végig az olvasót az evolúciós gondolat pszichológiai értelmezéseinek történetén Darwintól egészen a ma divatos evolúciós pszichológiáig. Bár ezen irányzat ma egyre népszerűbb, s megalkotói egyenesen a pszichológiát új alapokra helyező meta-elméletnek szánják, Káldy Zsuzsa az irányzat főbb elkötelezettségeinek bemutatása után annak gyengéire, kritikus pontjaira irányítja a figyelmet. Az evolúciós pszichológusok például a biológusokétól némileg eltérő evolúció-fogalmat használnak. Ez kommunikációs nehézségekhez, sőt, akár teljes elutasításhoz is vezethet a két tábor között – példa erre

Csányi Vilmos írása. Ugyanakkor az evolúciós pszichológia a kulturális indíttatású kutatókkal sem mindig találja meg a hangot – emeli ki Káldy –, mivel a kultúra-kép túlzottan leegyszerűsített. Az már Bátki Anna összehasonlító tanulmányából derül ki, hogy az evolúciós és a kulturális pszichológia korábbi éles szembenállása helyett ma egyre inkább olyan munkák jelennek meg (például Tomasello vagy Shore elméletei), amelyek ötvözik a két területet.

Nánay Bence cikke szintén egy szintézis lehetőségére hívja fel a figyelmet. Nézete szerint az evolúciós pszichológia és a neurális darwinizmus tulajdonképpen egymás kiegészítései tekinthetők, hiszen e két azonos keretben gondolkodó elmélet közül az előbbi a filogenezisről, az utóbbi az ontogenezisről ad számot. Nánay szerint e szintézis útján eljuthatnánk az elme teljes evolúciós értelmezéséhez. Elgondolása kétségtelenül eredeti, ám dolgozatából nem derül ki, hol lenne a két elmélet valódi kapcsolódási pontja. Még a feltételezett közös evolúciós szemlélet sem kapcsolja valóban össze a két teóriát, mivel a neurális darwinizmus, bár nevében az evolúcióra utal, valójában mindössze a szelekció mechanizmusát használja fel, s nem teljes (tehát szelekciót, változatosságot és öröklést is magába foglaló) modell.

Mint már említettük, az evolúciós pszichológia csak az egyik, mégpedig a legfiatalabb a darwinista megközelítések közül. Már a múlt században ismert volt, hogy kezdeti szakaszában az egyedfejlődés megismétli a törzsfjlődés nagy lépéseit. Péley Bernadette írása arról számol be, hogy hogyan befolyásolta korábban a fejlődéslelektant e biogenetikai elv néven ismert gondolat a lelki és mentális fejlődésre kiterjesztve. A mai csecsemőkutatásból pedig két területet, a kötődési elméleteket és az interszubbjektív megjelenségek modelljeit emeli ki Péley, mint amelyeket a darwini szemlélet leginkább befolyásolt.

Jól illusztrálja ezt az állítást a kötetben Gergely György és John S. Watson cikke. A szerzők csecsemőkísérleteik alapján felállítják a szocio-emocionális fejlődés modelljét, melynek lényege, hogy a csecsemő születéskor még nincs tisztában érzelmi állapotaival, azok csak fokozatosan, a szülői érzelmetükrözés hatására tudatosodnak benne.

Egy evolúciós szemléletű pszichológiai tanulmánykötetből az etológiai témájú írások sem maradhatnak ki. Csányi Vilmos, hasonlóan közelmúltban megjelent írásaihoz, a humán viselkedéskomplexum evolúcióját vázolja fel. Állítása szerint az ember mai elméjének és viselkedésének kialakulásában döntő jelentőségű volt, hogy csoportokba szerveződött. Jól példázzák ezt olyan jelenségek, mint a nyelv, a csoporthoz való lojalitás vagy a párkapcsolatokra való hajlandóság. Csányi elképzelését az őstörténeten túl is kiterjeszti: a csoportok növekedésével és terjeszkedésével kibontakozott az emberi megapopuláció, amely az egész bolygót átfogja. Ugyanakkor egy ellentétes tendencia is elkezdődik, a csoportok létszáma egyre csökken, olyannyira, hogy „a társadalom szerkezete egyre inkább az egytagú csoportok, az autonóm egyének egyezkedési struktúráival írható le” (72. o.), ennek pedig súlyos következményei lesznek az emberi életminőségre vonatkozóan. Bár a predikció fontos része egy tudományos elméletnek, a Csányi által vázolt apokaliptikus jövővízió furcsán hat. Ha következetes evolucionisták vagyunk, nem sajnálkozhatunk előre, hiszen ha az atomizált társadalom hosszú távon fennmarad, akkor nyilvánvalóan alkalmas emberi létforma.

Etológián azonban nem csak humán-etológiát kell értenünk. Épp az evolúciós szemlélet az, amely az állatokkal kapcsolatos vizsgálatokat is relevánssá teszi az emberi lélek tanulmányozása számára. Miklósi az állati modellek hasznosságát hangsúlyozza, s felvázolja saját kutya-modelljüket, melynek

jelentőségét az adja, hogy a gyakori majommodellekkel ellentétben nem homológ, hanem analóg modellálásról van szó. Másképp fogalmazva, a kutya nem az emberhez közeli rokon faj, mint a majmok, evolúciójának természetes környezete azonban az embercsoport, az emberi család, így a kutya szociális evolúciója érdekes eredményekkel szolgálhat az ember társas fejlődésével kapcsolatban is.

Topál József azt mutatja meg, hogy az intencionalitás és a tudatelméletek oly régóta kutatott problémája hogyan merül fel az etológiában. Összefoglalja azokat a vizsgálatokat, amelyek a tudatelmélet meglétét kutatják az állatoknál, s arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg még a legintelligensebb főemlősök sem rendelkeznek az emberéhez hasonló intencionalitással. Arra is felhívja a figyelmet, hogy e kutatások legnagyobb módszertani veszélye éppen az emberi intencionalitás, amely hajlamossá teszi az embert arra, hogy az állatok viselkedését intencionálisnak lássa, holott azok alacsonyabb szinten is értelmezhetőek.

Az ember sok szempontból összemérhető az állatokkal, a nyelv azonban éppen az a terület, ahol az összehasonlítás erősen és régóta vitatott. Egyesek sajátos emberi mivoltunk utolsó mentsvárának tartják s elutasítják az evolúciós levezetéseket, mások éppen a darwini gondolattól megihletve lehetséges adaptív előnyeit bizonygatják. Terestyéni Tamás dolgozata a kommunikáció evolúciós aspektusainak elemzésével kapcsolódik e vitához. Fő tézise, hogy a kommunikáció meghatározó mozzanata a kommunikációs szándék, vagyis az intencionalitás felismerése-felismertetése. E felismerés-felismertetés azért lehetséges, mert a kommunikációs közösség tagjai közös és kölcsönös tudással rendelkeznek a nyelvhasználatáról és szabályairól. Terestyéni szerint ebből a szempontból informatív lehet az állati kommunikáció kutatása, mert az emberi

nyelv fejlődésének közbülső állapotaira enged következtetni. Felróható a szerzőnek, hogy az állati kommunikációval kapcsolatos adatai anekdotikusak, s még ezeket is csak másodkézből idézi, emellett nem választja szét a nyelvet és a kommunikációt, vagyis a szabályt és a használatot, márpedig ezeket a nyelvészetben élesen el szokták különíteni.

Párválasztás és utódgondozás: evolúciós szempontból örökzöld és megkerülhetetlen témák. Bereczkei Tamás és munkatársai három tanulmányt adnak közre e problémakörben. Vizsgálják a párválasztás stratégiáit. Eredményeik az evolúciós predikciókkal összhangban azt tükrözik, hogy a férfiak fiatal, egészséges, termékeny nőket választanak legszívesebben párjuknak, míg a nők a magas státuszú, sok erőforrást biztosítani képes férfiakat részesítik előnyben. Az e kritériumoknak megfelelő házastársak kapcsolata tovább tart, s termékenységük is magasabb. Mindazonáltal, ahogyan a szerzők is rámutatnak, ezen empirikus megfigyelések számos elméleti kérdést vetnek fel. Nem nyilvánvaló, hogy azok a stratégiák, amelyek az ősi környezetben adaptívak voltak, vajon ma is azok-e még, illetve a megváltozott környezetben vajon valóban irányítják-e az aktuális párválasztást, s ha igen, milyen mechanizmusokon keresztül.

Részen ezen elméleti kérdésekre segít választ adni Bereczkeinek és munkatársainak azon vizsgálata, amely apával illetve apa nélkül felnőtt egyének eltérő szocializációs magatartásával foglalkozik. Felméréseik tanúsága szerint az elvált apával felnövő gyermekek hamarabb kezdik meg szexuális érsüket, ám rövidebb és rosszabb minőségű párkapcsolatokat alakítanak ki, mint az apával felnövekvők. Ezt azzal magyarázzák,

hogy az elvált szülők apa nélkül felcseperedő gyermekei tapasztalataik alapján olyan utódgondozási stratégiát alakítanak ki, miszerint az apa hozzájárulása a gyermekek felneveléséhez nem nélkülözhetetlen, ezzel szemben az apával felnövők az apa befektetését szükségesnek fogják tekinteni.

Ugyanez a munkacsoport az utódgondozást egy másik aspektusból is körüljárja. A magyarországi cigány és nem-cigány lakosság termékenységét vizsgálva arra az eredményre jutnak, hogy a korábbi feltételezésekkel ellentétben a cigányság magasabb fertilitása nem a kedvezőtlen szocio-ökonomiai körülményekkel magyarázható, hanem olyan gyermekgondozási stratégiával, amely a nem-cigány lakosságénál jóval kiterjedtebb rokoni hálózatra támaszkodik a gyermekek ellátásában és felnevelésében.

Minden írás ismertetésére természetesen nem kerülhetett sor, de így is nyilvánvaló, hogy a szerkesztők olyan gyűjteményt adnak a kezünkbe, amely az evolúciós gondolkodás irányzatainak és alkalmazásainak igen széles spektrumát fogja át. Az egyes tanulmányok gyakran egymásra épülnek, vagy éppen bírálják egymást, így az olvasó viszonylag teljes, ugyanakkor megfelelően árnyalt, kritikai képet alakíthat ki magának. Emellett az eredeti zászlóbontó írások közlése arra is lehetőséget ad, hogy a hazai munkákat ezen alapokhoz viszonyítva tudjuk a diszciplínában elhelyezni és értékelni. E jellemzőknek köszönhetően a tanulmánykötet kiválóan alkalmas egyetemi tankönyvnek, szöveggyűjteménynek, ugyanakkor érdeklődésre tarthat számot a nagyközönség körében is. (Osiris, Budapest, 2001. o.)

Gervain Judit
egy. hallgató (JATE)